

Vloeiend landschap
Over de toekomst van het Friese landschap

Over de toekomst van
het Friese landschap

VLOEIEND LANDSCHAP

PETER DE RUYTER

BORNMEER 2015

Voor Maaïke, Hieke en Rinske

NUR 945

ISBN 978 90 5615 370 0

© 2015 Peter de Ruyter

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.bornmeer.nl

INHOUD

VOORWOORD – THEUNIS PIERSMA	6
PROLOOG – Afbrokkelende schoonheid	11
Het ontstaan van het Friese landschap	21
Krimp en industrieel erfgoed • <i>Over melkfabrieken en de noodzaak van transformatie</i>	33
De roep van de grutto en de komst van de Chinese Melkweg	43
Recht zo die gaat • <i>De toekomst van het Friese veenweidegebied</i>	51
Het verdriet van Folgare • <i>Bedrijventerreinen op de rand van stad en land</i>	69
Waarom windmolens tijdelijk welkom zijn	81
Holwerd aan Zee • <i>De relatie tussen zoet en zout hersteld</i>	93
De slagvaardigheid van de mienskip	105
EPILOOG – Land van melk en water	115
Woord van dank	121
Geraadpleegde personen	122
Geraadpleegde literatuur	123
Foto- en illustratieverantwoording	126
Over de auteur	127
Colofon	128

6

Ik was een jaar of elf en bij de kapper in Warns lag een Nieuwe Revu. Daarin een interview met een schatrijke meneer uit Parijs die de hele wereld had bereisd. En die meneer beweerde dat Friesland het allermooiste stukje aarde was dat hij ooit had bezocht. Ik kon het haast niet geloven. Goed, ik had het erg naar mijn zin in de Zuidwesthoek en kon me niet voorstellen dat je kon leven in de torenflats die ik in Utrecht, Amsterdam en Rotterdam had gezien, maar er moesten toch mooiere dorpen zijn dan Warns en Hemelum? Mooiere meren dan de Morra?

Dit boek gaat over landschap, en dan wordt het al snel persoonlijk. Sterker nog, dit boek gaat over *mijn* landschap, het land waar ik geboren ben, opgroeide en als veertiger terugkeerde. Na 25 jaar buiten Friesland te hebben gewoond, werkend in een internationale omgeving en voortdurend op wereldreis, kon ik de verleiding van mijn wortels niet weerstaan, de voortdurende heimwee naar mijn kleine grote wereld van weilanden en meren waar Frysk de voertaal is. Al voelde ik me wereldburger, ik kwam daar vandaan.

Dit boek over landschap gaat ook over pijn. De rijke weilandwereld van mijn jeugd bleek, in alle eerlijkheid, alleen in mijn herinnering te bestaan. Al hadden we onze woonplaats zorgvuldig gekozen in de nabijheid van de uitgestrekte en bloemrijke graslanden en de vogelrijkdom van de Workumerwaard, het kennersoog ontwaarde al gauw de teloorgang van de landschappelijke kwaliteit. Net terug werden we langs de weg naar ons dorp geconfronteerd met het dempen van mooie slootjes, het omzetten van bloemrijke weilanden in saaie percelen met raaigras of maïs. Het donkere dorp kreeg helse straatverlichting en met de verlichting langs het fietspad naar het volgende dorp verdwenen de donkere nachten. Grote windmolens vernielden de weidse horizon, prachtige boerenerven waren reeds ontsierd door industriële bedrijfsgebouwen. En als klap op de vuurpijl: bij alle dorpen en steden langs de A7 verrezen eentonige bedrijventerreinen. Het is adembenemend hoe Friesland, ondanks de goede bedoelingen van de provincie, de laatste restjes kernkwaliteiten om zeep helpt.

Ik houd zielsveel van dit land en daarom moet ik tandenknarsend toegeven dat mijn Friese geluksgevoel plaats maakte voor pijn. Normaal ga je naar de dokter, maar waar kun je heen met landschapspijn? Gelukkig trof ik gelijkgestemde en optimistische zielen, mensen die verliefd zijn op alles wat Fries is, de Friese taal en het Friese landschap. We verenigden ons onder de naam Station Fryslân en organiseerden kleine bijeenkomsten waarop we spraken over nut en noodzaak van de ecologische en culturele kaal-slag. Op zo'n avond vertelde landschapsarchitect en auteur van dit boek Peter de Ruyter over zijn visie op het Friese landschap. Het contact was gelegd.

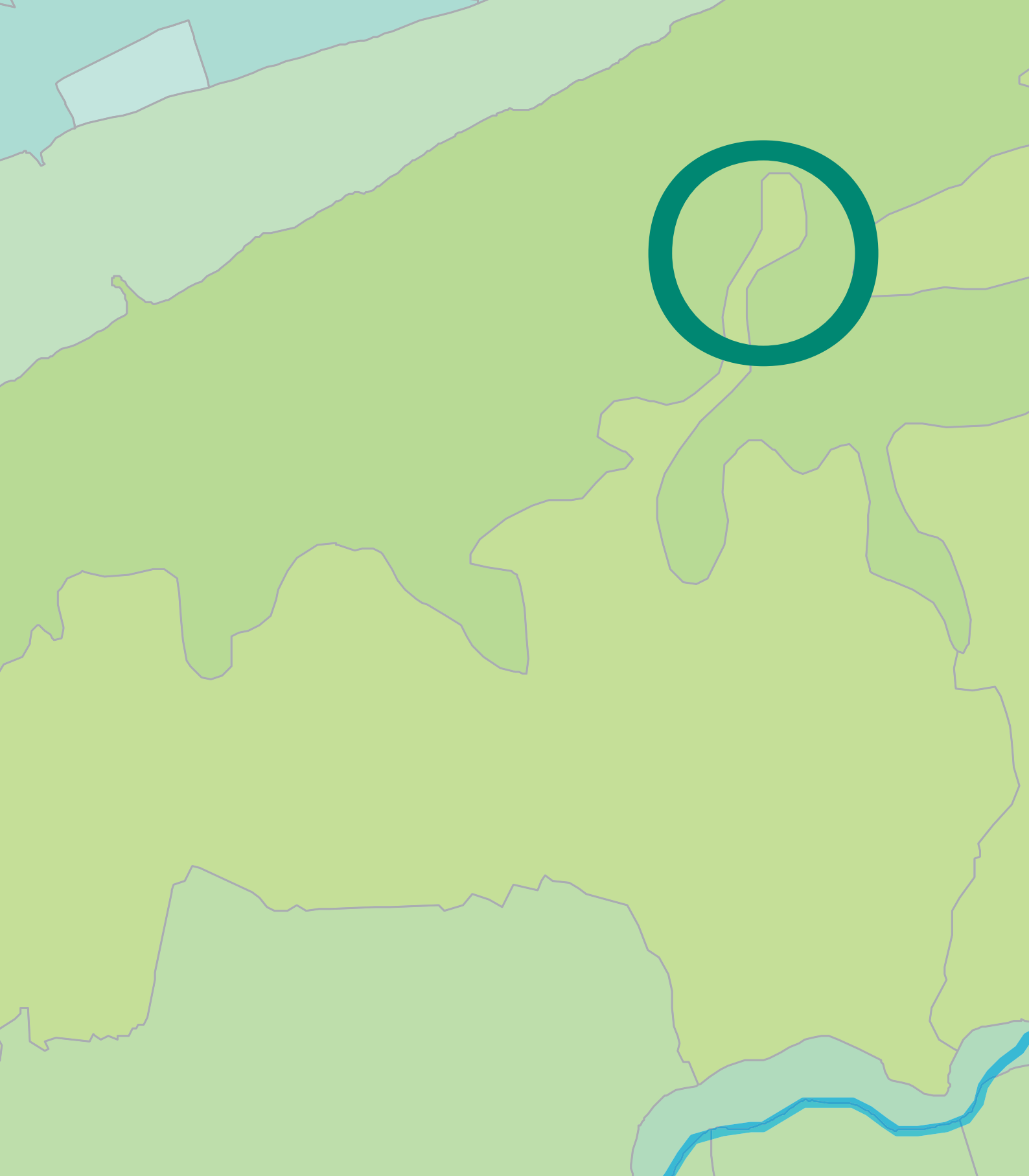
Ik zie de wals van de zogenaamde vooruitgang nog steeds doordenderen. Ik ontwaar nog geen kentering die leidt tot een schonere horizon, tot donkere nachten, tot een weelde aan natte en bloemrijke weilanden en tot moderne, maar toch Friese bedrijfsgebouwen. Desondanks lijkt er wat te gebeuren in de hoofden van steeds meer mensen. Dit inspirerende boek zal die cruciale bewustwording alleen maar versterken.

Een kentering is mogelijk omdat het nog nét niet te laat is, omdat we nu nog kunnen laten zien hoe mooi een gruttokuiken is (en er nog grutto's zijn!), omdat we op enkele plekje-s kunnen laten horen hoe het gezang van de leeuwerik klinkt, hoe het is om op een zonnige voorjaarsdag, liggend in het gras, van het gezoem van honingzoekende insecten en de zoete geur van bloemrijk hooiland te genieten.

Een kentering is hoe dan ook onontkoombaar, omdat ontwikkelingen die vooral gericht zijn op agrarische productie, vanuit maatschappelijk oogpunt onhoudbaar zijn. Ga maar na,

het is niet vol te houden om producten te maken waarin zoveel kosten niet zijn verdisconteerd (zoals energie om ergens in de wereld kunstmest te maken voor de productie van het voer voor onze landbouwdieren, zoals de teruglopende leefbaarheid op het platteland). Ik vraag me af welke wal het schip zal keren, en hoe snel?

Ik moet een jaar of acht zijn geweest toen ik me afvroeg waarom het IJsselmeer niet meer zout was, waarom de mooie schelpen op de strandjes bij Skarl al zo lang dood waren. Dat ongelooflijke brakwatergebied, die unieke Zuiderzee die door de Afsluitdijk in 1932 plotsklaps verdween, lijkt misschien vergeten, maar is dat gelukkig niet. Er zijn plannen voor gaatjes in de Afsluitdijk om die belangrijke brakke milieus terug te krijgen, en daarmee de vissen die het moeten hebben van de overgang van zoet naar zout. Dit soort initiatieven geeft me hoop en het gevoel dat Friesland weer zin in de toekomst krijgt.

PROLOOG

Afbrokkelende schoonheid

Ontelbare keren reed ik over de 32 kilometer lange Afsluitdijk. Vanuit Noord-Holland is de kaarsrechte dijk – een klare lijn die door het water snijdt – een voorbode van het weidse Friese landschap. Op dat landschap ben ik verliefd geworden. Op de lage horizon, op het immense gevoel van ruimte en vrijheid, zo prachtig vastgelegd in de schilderijen van Gerrit Benner. De weidsheid overweldigt en komt in één keer tot je.

Hoe anders is dat met de subtiele afwisseling in landschappen – de rijkdom aan kleigronden, veenweiden, meren, houtsingels en bossen heb ik stap voor stap moeten ontdekken. De variatie in open en grootse landschappen enerzijds en besloten en verfijnde landschappen anderzijds vindt zijn oorsprong in het palet aan verschillende bodemtypen en de wijze waarop het land door de eeuwen in gebruik is genomen. De klei is onomstotelijk verbonden met de sublieme openheid van het polderland, het veen en het zand staan voor kleinschalige en intieme landschappen. Al die gebieden versterken elkaar als de complementaire kleuren in een expressionistisch schilderij. De afwisseling maakt Friesland wat

mij betreft de rijkste provincie van Nederland. Een provincie ook met plekken die nog ronduit onbereikbaar zijn. Neem De Veenhoop, een klein dorp in het hart van de provincie dat ontstond na de verveningen die tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw doorgingen. Vanaf de snelweg A7 tussen Heerenveen en Drachten is De Veenhoop nauwelijks te vinden. De route gaat over steeds kleinere weggetjes en asfalt gaat over in klinkers en betonplaten. Pas na lang zoeken bereik ik het dorp, letterlijk een eindpunt aan de oever van het meertje de Wijde Ee. Sinds enige tijd is 's zomers het pontje weer in bedrijf waardoor voetgangers en fietsers hun route kunnen vervolgen. Maar in de winter is het dorp nagenoeg van de buitenwereld afgesloten.

Er zijn maar weinig plekken in Nederland die niet met alles en iedereen verbonden zijn. Onbereikbaarheid is een kwaliteit, het zorgt voor een natuurlijke gradatie in de mate van dynamiek. De rust en ruimte rond De Veenhoop staat in schril contrast met de drukte langs de snelweg bij Heerenveen en Drachten. Juist de verschillende 'snelheden' in landschapsbeleving maken

de provincie Friesland aantrekkelijk voor bewoners en toeristen. Rust en traagheid zijn immers schaars. De vele Friese waterwegen spelen een belangrijke rol in het ervaren van die traagheid.

Niet voor niets zijn de afgelopen jaren talloze aquaducten gebouwd zodat het langzame verkeer over water en het snelle en gehaaste verkeer op de weg elkaar niet in de weg zitten. Sommige aquaducten zijn architectonische kunststukjes, zoals het zachtblauwe Geeuwaquaduct bij Sneek, dat als een set ‘mikadostokjes’ de water-, weg- en spoorverbindingen over de snelweg A7 uiteenrafelt en zo de verschillende ‘snelheden’ een plek geeft.

14

Het is een mooie zomeravond, één van de eersten in het jaar. Ik fiets over de Oudebildtdijk richting het gehucht De Zwarte Haan, dat vlak achter de Waddendijk ligt. In het lage avondlicht zijn de minieme hoogteverschillen goed zichtbaar. Dit is geen vlak landschap, maar een licht bollend kleigebied dat ooit is aangeslibd (‘opbillende’ klei). Dit is het Bildt, een magistraal landschap van aandijkingen, vruchtbaar land in etappes gewonnen op de zee. Het Bildt is het sluitstuk van de inpoldering van de Middelsee, de zeearm die in de middeleeuwen de gebieden Westergo en Oostergo van elkaar scheidde, maar vanaf 1100 langzaam dichtslibde. Voor de inpoldering werd de hulp ingeschakeld van experts uit onder andere Zuid-Holland. In 1505 is het Bildt binnen 261 dagen door circa 1500 arbeiders met kruiwagen en schop ingedijkt, met als resultaat de 14 kilometer lange Oudebildtdijk. Veel arbeiders bleven na de inpoldering hangen en zo ontstond het Bildts, een Fries dialect met behoorlijk wat Hollandse invloeden. Ik vervolg mijn weg over de Nieuwebildtdijk die bijna honderd jaar later na een volgende

aandijking is opgeworpen en die, als een volgende trede op de trap naar zee, weer wat hoger ligt. De Nieuwe- en Oudebildtdijk tonen hetzelfde beeld. Langs de zuidkant grote boerderijen die door bruggen over de vaart met de dijk zijn verbonden. Aan de noordkant kleine arbeiderswoningen die met hun erven tegen de flank van de dijk voor een prettig rommelig beeld zorgen. Tussendoor schemert de strakke ritmiek van de landaanwinning. Ik zie weidse velden met aardappelen, granen en uien. Dit is een landschap met een krachtig verhaal, het verhaal van *aren út skelpen* – aren uit schelpen.

Dit krachtige verhaal en die landschappelijke afwisseling zijn niet langer vanzelfsprekend. De diversiteit en schoonheid van het kwetsbare Friese landschap brokkelen af. Door een onverschillige of onwetende houding verdwijnt de schakeling aan landschapstypen in rap tempo. De rijkdom aan kleuren vervaagt en vergrijst. De boosdoeners: anonieme bedrijventerreinen, willekeurig geplaatste windturbines in alle soorten en maten, uniforme weilanden. Het komt op veel plekken in Nederland voor, maar in Friesland doet het extra pijn.

In het provinciale streekplan ‘Om de kwaliteit van de ruimte’ uit 2007 komt een interessant dilemma naar voren. Enerzijds wordt de kwaliteit van het landschap onderkend en als hét kapitaal goed voor de toekomst gezien. Anderzijds is er in datzelfde landschap behoefte aan werkgelegenheid en economische groei. Kan dat samen gaan? Toenmalig gedeputeerde Anita Andriesen stelde die vraag keer op keer. In haar ogen was het landschap ‘het goud dat de Friezen in handen hebben’. Maar ze zag ook dat het goud doffer en doffer werd. ‘Hoe kunnen we het goud weer

Rijkdom aan landschapstypen

	Strand en zandplaten		Jonge zeepolders/platen en slikken		Heideontginning rationeel
	Fries essenlandschap		Platen en slikken		Heideontginningsdorp
	Stuwwallandschap		Klei op veengebied		Heide- en heidebebossing
	Duinen		Kleiterpenlandschap		Hoogveenontginning rationeel
	Binnenduinrand		Kweldervlakte		Landgoederenzone
	Woudontginning		Kwelderwal		Veenpolder
	Beekdallandschap		Veenweidegebieden		
	Droogmakerijen		Veenderijen		
	Buitendijksland/Zomerpolders		Hoogveenontginning		
	Buitendijksland/Kwelders		Hoogveen		
	Oude zeepolders		Heideontginning		
	Jonge zeepolders				

oppoetsen en laten stralen?’, vroeg ze mij toen ik in 2008 leider werd van Atelier Fryslân.

Veranderingen zijn onlosmakelijk met het landschap verbonden, aldus landschapsarchitect en mijn leermeester Alle Hosper. Hij zei altijd: ‘Verandering is het enige onveranderlijke in het landschap.’ Oftewel: het heeft weinig zin om ontwikkelingen tegen beter weten in tegen te houden. Het is veel interessanter om te onderzoeken hoe economische en andere ontwikkelingen de diversiteit en de kwaliteit van het landschap kunnen versterken. Een dergelijke zoektocht vraagt om kennis van heden en verleden, om inzicht in toekomstige opgaven, om een open houding bij alle betrokkenen. De welhaast mythische betekenis die door sommigen aan het Friese landschap wordt toegekend kan immers ook veranderingen in de weg zitten. Want laten we wel wezen, het Friese land is geen openluchtmuseum.

Een paar jaar geleden was ik bij een uitvoering van musicus Sytze Pruikma. In de openlucht, op de zeelei bij Kimsward stond een ronde stelling. Omringd door toeschouwers, die tevreden achterover leunden in hun zelf meegebrachte strandstoelen, bracht Pruikma met talloze geluiden het landschap tot leven. De alarmende roep van weidevogels die hun broedsel beschermen, de onstuimige waterwereld van een veensloot op een vroege voorjaarsdag, het gepriet van steltlopers boven de kwelders langs de Waddenkust. Tegelijkertijd werden op een scherm achter de stelling beelden van het Friese landschap geprojecteerd. Zo overtuigend als de klanken, zo oppervlakkig waren deze projecties. Het landschap werd afgebeeld als geïdealiseerde ansichtkaart: nergens een pokdalige stadsrand

of windturbine te bekennen. Daarmee werd als zo vaak de werkelijke verschijningsvorm van het hedendaagse landschap ontkend.

Hetzelfde gebeurde in de bejubelde film *De nieuwe wildernis* over de Oostvaardersplassen in Flevoland. Tijdens de montage zijn hoogspanningsmasten en de spoorlijn tussen Almere en Lelystad vakkundig weggewerkt. Blijkbaar bestaat er een onbedwingbare behoefte om de mythe van het onbedorven en nostalgische landschap in stand te houden. Terwijl de werkelijkheid zo anders is. De banaliteit van het alledaagse en allerlei ‘ongewenste’ ontwikkelingen – we zien het niet of we willen het niet zien.

Dit boek is bedoeld om het begrip voor veranderingen in het landschap te vergroten. Want: veranderingen bieden, meer dan ooit, kansen om gebieden van een kwaliteitsimpuls te voorzien, om fouten uit het verleden te herstellen, om nieuwe landschappen te laten ontstaan. Die veranderingen zijn niet van de lucht. Hoe gaan we om met klimaatverandering, een veranderende waterhuishouding, duurzame vormen van energiewinning, bevolkingskrimp en agrarische schaalvergroting? En zijn kruisbestuivingen denkbaar?

Om deze vraagstukken als kans voor het Friese landschap te zien, is het slim om gebruik te maken van de grote betrokkenheid van de Friezen bij hun landschap. De term ‘participatiemaatschappij’ bestaat in het noorden al duizend jaar en werd uit noodzaak geboren met de bouw van de eerste dijken. Het gevoel van vrijheid dat het landschap met de lage horizon oproept heeft door de strijd met het water eveneens geleid tot een sterke gemeenschapszin – in het Fries *mien-skip* genoemd.

Als participatie een graadmeter is voor het verbeteren van de ruimtelijke kwaliteit, dan bevindt Friesland zich in de kopgroep. Toch is een kanttekening op zijn plaats. Het risico bestaat dat participatie na een traag en langdurig proces leidt tot de grootste gemene deler, een zouteloos compromis. Op die manier kan burgerparticipatie de diversiteit en de kwaliteit van het Friese landschap geen goed doen.

De Vlaamse schrijver David Van Reybrouck spreekt in dit verband van het evenwicht tussen twee fundamentele criteria als basis voor democratie: efficiëntie en legitimiteit. 'Efficiëntie gaat over de vraag hoe snel een overheid succesvolle oplossingen vindt voor de problemen die zich voordoen. Legitimiteit gaat over de vraag hoezeer inwoners zich vinden in die oplossingen. Efficiëntie gaat over daadkracht, legitimiteit over draagvlak'. Volgens Van Reybrouck zijn de twee criteria doorgaans omgekeerd evenredig aan elkaar. 'Een dictatuur is ongetwijfeld de meest efficiënte vorm van beslissen, maar van duurzame legitimiteit is vaak geen sprake. Het omgekeerde, een land dat over elke maatregel eindeloos palaverd met alle inwoners, verhoogt het draagvlak, maar niet de slagkracht.'

Efficiëntie en legitimiteit zijn als het ware de gewichten op de weegschaal van de ruimtelijke kwaliteit. In Friesland slaat de balans al gauw door naar legitimiteit: er wordt wat afgepraat en dat zorgt over het algemeen voor veel betrokkenheid bij doorgaans trage veranderingen. Die betrokkenheid is vooral cruciaal voor het beheer van nieuwe elementen: wie onderhoudt de pas aangelegde wandelroute rond het dorp, wie verzorgt de nieuwe natuurstrook? Het toont aan dat in tijden van bezuinigingen en terugtrekkende overheden een betrokken gemeenschap van

levensbelang is. Dat pleit vóór het 'Friese model', al rest de vraag of de zo gewaardeerde mienskip in staat is een bijdrage te leveren aan een fundamentele kwaliteitsverbetering van het Friese landschap.

Kortom, wie ijkt de weegschaal? Zijn dat de bestuurders, de burgers, de boeren of de natuurorganisaties? Of professionals, zoals planologen, landschapsarchitecten en adviseurs?

Dit boek gaat op zoek naar antwoorden – de tocht voert langs actuele vraagstukken die in het Friese land spelen, zoals veranderingen in de agrarische sector, de gevolgen van bevolkingskrimp en de eeuwigdurende strijd met het water. Thema's die niet alleen illustratief zijn voor Friesland, maar voor landelijke gebieden in heel Nederland.